

УДК 342.9

ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ**Олег БІЛОУС,**кандидат юридичних наук,
суддя Верховного Суду України

У статті, на підставі узагальненого аналізу наукових, публіцистичних та нормативних джерел визначено поняття та сутність тлумачення норм права. Зокрема, встановлено, що тлумачення не є окремою стадією чи видом правотворчості, в результаті якого створюється нова норма права. Підкреслено, що поміж заявлених вище аргументів, в основі нашого уявлення про інтерпретацію лежить і той факт, що слово «тлумачення» (лат. *interpretatio*) в його загальному значенні не означає нічого іншого як «визначати зміст, роз'яснити, з'ясувати суть чого-небудь; дати якимось поясненням». Сама семантика слів «інтерпретація» та «тлумачення» не передбачає інших інтелектуально-вольових процесів окрім з'ясування та пояснення (роз'яснення), а спроби розширити значення вказаних слів за рахунок уточнення, що у результаті вказаних розумових процесів створюється нова норма суперечать їх загально-відомому значенню.

Зауважено, що правильною є та точка зору, згідно якої «етапність» та складність процесу тлумачення залежить від цілей тлумачення та відповідно його різновидів. Зокрема, якщо мова йде про так зване неофіційне тлумачення, то цей процес охоплюється межами лише з'ясування норм права і не передбачає юридичних наслідків такої інтерпретації. Якщо ж мова йде про офіційне тлумачення, то очевидно, що у такому випадку процес тлумачення відбувається у дві взаємопов'язані стадії – з'ясування та роз'яснення.

Встановлено, що тлумачення норм права – це інтелектуально-вольова діяльність інтерпретатора, що здійснюється на підставі принципів та за допомогою способів тлумачення, спрямована на з'ясування та/або роз'яснення змісту правової норми з метою правильного й однакового їх розуміння та застосування на практиці, може закріплюватися в спеціальних актах інтерпретації, науково-практичних коментарях до законодавства, доктринальних джерелах та інших зовнішніх формах результатів тлумачення.

Ключові слова: тлумачення, право, норма права, сутність, об'єкт, предмет.

INTERPRETATION OF RULES OF LAW: THE CONCEPTS AND THE ESSENCE**Oleh BILOUS,**Candidate of Law Sciences,
Judge of the Supreme Court of Ukraine

In the article, on the basis of the generalized analysis of scientific, journalistic and normative sources, the concept and essence of interpretation of the rules of law are defined. In particular, it was found that interpretation is not a separate stage or form of lawmaking, which creates a new rule of law. It is emphasized that among the arguments stated above, the basis of our idea of interpretation is the fact that the word “interpretation” (Latin “interpretatio”) in its common sense means nothing but “to define the content, to clarify, to clarify the essence anything; to give some explanation.” The semantics of the words “interpretation” and “interpretation” do not imply any other intellectual and volitional processes besides clarification and explanation (explaining), and attempts to expand the meaning of the said words by clarifying that as a result of these thought processes a new norm contradicts them. a well-known value.

It is noted that the point of view is that the “stage” and complexity of the interpretation process depends on the purposes of interpretation and accordingly its varieties. In particular, when it comes to the so-called unofficial interpretation, this process is covered only by clarifying the rules of law and does not foresee the legal consequences of such an interpretation. However, when it comes to official interpretation, it is obvious that in this case, the interpretation process takes place in two interrelated stages - clarification and clarification.

It is established that the interpretation of the rules of law is an intellectual and volitional activity of the interpreter, carried out on the basis of principles and by means of interpretations, aimed at clarifying and / or clarifying the content of the legal norm in order to correctly and uniformly understand and apply them in practice. , may be enshrined in special acts of interpretation, scientific and practical commentary on legislation, doctrinal sources and other external forms of interpretation.

Keywords: interpretation, law, rule of law, nature, object, purpose.

INTERPRETAREA DREPTULUI: CONCEPT ȘI ESENȚĂ

Articolul, bazat pe o analiză generalizată a surselor științifice, jurnalistice și normative, definește conceptul și esența interpretării dreptului. În special, s-a stabilit că interpretarea nu este o etapă separată sau un tip de legiferare, ca urmare a faptului că este creat un nou stat de drept. Se subliniază că printre argumentele de mai sus, în centrul ideii noastre de

interpretare se află faptul că cuvântul „interpretare” (interpretatio latină) în sensul său comun, nu înseamnă altceva decât „determină sensul, explică, clarifică esența; dați niște explicații”. Însăși semantica cuvântului „interpretare” nu implică alte procese intelectuale și volitive, altele decât clarificarea și explicația (explicația) și încearcă să extindă sensul acestor cuvinte, clarificând că, ca urmare a acestor procese mentale, o nouă normă le contrazice sens bine cunoscut.

Se observă că concepția corectă este aceea că „etapele” și complexitatea procesului de interpretare depind de scopurile interpretării și, în consecință, de soiurile sale. În special, în cazul așa-numitei interpretări informale, acest proces acoperă doar clarificarea normelor de drept și nu prevede consecințele legale ale unei astfel de interpretări. Când vine vorba de interpretarea oficială, este evident că, în acest caz, procesul de interpretare are loc în două etape interrelaționate - clarificare și interpretare.

S-a stabilit că interpretarea legii - este activitatea intelectuală și volitivă a interpretului, desfășurată pe baza principiilor și metodelor de interpretare, care vizează clarificarea și / sau clarificarea conținutului legii pentru a înțelege și aplica în mod corect și uniform în practică, pot fi înscrise în acte speciale de interpretare, comentarii științifice și practice privind legislația, sursele doctrinare și alte forme externe de interpretare.

Cuvinte-cheie: interpretare, drept, statul de drept, esență, obiect, subiect.

Постановка проблеми. Складність правотлумачного процесу та неоднозначність його результатів завжди викликає непідробну цікавість з боку як вчених-правників, які вивчають загальнотеоретичні питання, так і вчених, що досліджують проблематику галузевих юридичних наук. За великим рахунком, починаючи з 40-60-х рр. минулого століття, тобто з моменту остаточного формування так званої теорії тлумачення права у вітчизняній правовій доктрині, і по теперішній час представники юридичної наукової спільноти в пошуках найбільш вірних та повних відповідей на питання – що являє собою тлумачення права, який його реальний ресурс та потенціал, що є об’єктом, а що предметом цього важкого інтелектуально-вольового процесу?

Враховуючи той факт, що суспільні відносини по своїй суті динамічні та швидкозмінні, і як наслідок, схильне до трансформації й право, що їх регулює, можна цілком об’єктивно припустити, що вище озвучені наукові питання тлумачення правових норм ніколи не втратять свою актуальність та суспільну важливість. Тим більше варто враховувати і той факт, що право, змінюючи свої регулюючі можливості, вимагає перегляду та оновлення підходів до його тлумачення.

Уявляється, що у тому числі й ці фактори вплинули на те, що навіть за скромним підрахунком вітчизняними та зарубіжними вченими підготовлено більше ста дисертацій та монографічних досліджень, присвячених різноманітним питанням тлумачення права, а кількості наукових статей і взагалі – не злічити. Природно, що таке різноманіття наукового матеріалу говорить про неоднозначність в рішенні таких складних для науки питань. І, власне, їх складність й обумовила те, що ми сміливо можемо вести мову одразу про кілька самостійних та діаметрально протилежних поглядів на інтерпретацію права та його норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний аналіз різноманітних підходів дав змогу критично підійти до окремих теоретичних концепцій,

висловлених на шпальтах юридичної літератури як минулого, так і сучасного періоду розвитку правової доктрини. Тому на прикладі осмислення найбільш відомих як традиційних так і нестандартних ідей, спробуємо наблизитися до відповіді на питання, що у нашому розумінні являє собою тлумачення права, які його суть та призначення.

Мета статті – на підставі аналізу різноманітних доктринальних джерел визначити поняття та сутність тлумачення норм права.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на заявлену нами ж тезу про те, що теорія тлумачення права була сформована у середині ХХ ст., вважаємо за необхідне звернутися до наукових праць тих вітчизняних вчених, що вважаються справжніми її фундаторами і наукова спадщина яких досі не втрачає своєї актуальності. Так, зокрема, С. М. Трубецкой стверджував, що для застосування права недостатньо упевнитися в існуванні юридичної норми – потрібно встановити точний зміст тієї норми, яку потрібно застосувати. Для з’ясування точного змісту кожної даної норми, як вважав видатний вчений, піддається граматичному аналізу той текст, з якого ми знаємо про її існування. Якщо справа йде про закони, то аналізу може бути піддано їх текст. С. М. Трубецкой був упевнений в тому, що тлумачення закону не обмежується одним граматичним аналізом. Завдання тлумачення полягає у з’ясуванні внутрішнього сенсу законоположень. Таке тлумачення, яке не йде далі букви закону, є надзвичайно небезпечним і може повести до численних зловживань. Виходячи із зазначеного, він вважав, що з’ясування духу закону, намірів і цілей, що були на увазі законодавцем, – ось справжня мета і основне завдання будь-якого тлумачення [1, с. 109].

В цілому підтримували його або ж висловлювали схожі з ним погляди такі вчені як С. В. Васильковський, О. А. Рождественський, М. С. Таганцев, М. Д. Шаргародський та інші. У радянський період розвитку правової доктрини більшість ідей зазначених вчених заперечувалися, наукові концепції ставилися під сумнів з точки зору їх доцільності та

відповідності інтересам робітничого класу, а самі ж вчені називалися буржуазними.

Одним із перших, хто на рівні дисертаційних робіт, актуалізував проблематику тлумачення норм права у радянський період був Ю. Г. Ткаченко. Як і в переважній більшості досліджень радянського періоду, у дисертації Ю. Г. Ткаченка суспільна значимість вказаної тематики пояснювалась тим, що «тлумачення юридичних норм в СРСР має велике значення для зміцнення законності, особливо необхідної нашій державі в період повного завершення будівництва соціалізму і поступового переходу до комунізму. Необхідність розгляду питання про тлумачення норм права визначається, як важливістю самого тлумачення, так і відсутністю в радянській юридичній літературі спеціального дослідження, що розглядає тлумачення, як один із засобів по встановленню і зміцненню законності в Радянській державі» [2, с. 1]. Що характерно, Ю. Г. Ткаченко, у властивій тій епосі нетерпимості до інакомислення, вважав, що незважаючи на те, що тлумачення має зміцнювати застосування радянських законів, в капіталістичних країнах навпаки цей процес відіграє зовсім іншу роль, так як за допомогою тлумачення буржуазія руйнує раніше створені нею закони, про що окремо автор пише і детально аргументує свою точку зору [2, с. 2]. В основному критика фактично стосувалася в цілому всієї англосаксонської правової сім'ї, в якій, як відомо, місце правового прецеденту серед джерел права є незаперечним. Власне, це, а також природно-правовий підхід у розумінні права радянським вченим вважався для тлумачення згубним. Це дозволило Ю. Г. Ткаченко навіть прийти до думки про те, що «...в буржуазних державах в період імперіалізму законність зруйнована і встановлено свавілля як судових, так і адміністративних органів і відмова від законності особливо яскраво проявляється в Англії і США» [2, с. 3]. Абсурдність зазначених тверджень, а точніше походження подібного роду думки, пояснити не важко, так як вплив офіційної ідеології на науку, в тому числі і юридичну, було занадто відчутним в той час.

Повертаючись до підходу Ю. Г. Ткаченко безпосередньо до питання тлумачення правових норм, відзначимо, що як він вважав, тлумачення в СРСР служить засобом встановлення єдиного розуміння закону, однакового застосування його на всій території Радянського Союзу. Маючи на меті встановлення однакового розуміння і застосування законів, тлумачення, на переконання дослідника, є одним з найважливіших знарядь проведення і зміцнення законності. Тому в своїй дисертації Ю. Г. Ткаченко було зроблено висновок, що тлумачення не може і не повинно вносити поправок в правові норми. «Воно лише деталізує, роз'яснює наявні в законі

положення. Тлумачення юридичних норм не можна ототожнювати з правотворчістю. Правотворчість передбачає створення нових правових положень, нових норм. Тлумачення ж цих норм не повинно і не може створювати у нас нового права. Не зміна законів, як в капіталістичних державах, а зміцнення законів шляхом їх роз'яснення, конкретизації – така роль тлумачення в СРСР» [2, с. 4-5].

Повністю поділяючи думку вченого про те, що тлумачення не створює нової норми права, відзначимо, що, однак не варто критикувати англосаксонську правову систему тільки за те, що її особливість полягає в тому, що тлумачення це одна зі стадій правотворчості, в результаті якого з'являється конкретний правовий прецедент – рішення суду[□]. І дискусії за великим рахунком тут, у площині визначення правової природи результатів тлумачного процесу, бути не повинно, і, як нам здається, це розумів і сам Ю. Г. Ткаченко, але в силу впливу ідеологічної радянської «машини», змушений був знайти якусь помилку «буржуазного права» і підкреслити її надзвичайно шкідливий і небезпечний характер для суспільства.

Повертаючись до питання розвитку наукових теорій тлумачення в радянський період, слід обов'язково згадати роботи А. С. Піголкіна, який присвятив зазначеній проблематиці досить велику кількість своїх робіт. Він, як і Ю. Г. Ткаченко, критично ставився до «буржуазного» розуміння тлумачення і підкреслював, що «... в умовах соціалістичної дійсності тлумачення нормативних актів є одним із способів проведення політики Комуністичної партії СРСР [3, с. 23-24]. Однак ціннішими для науки були його ідеї на рахунок самої суті тлумачення, так як саме А. С. Піголкін наполягав на тому, що і з'ясування, і роз'яснення норми права не можуть бути частиною одного процесу. Він вважав, що насправді вони виступають, як різні і самостійні явища. Посилаючись на Н. Г. Александрова, А. С. Піголкін підкреслював, що тлумачення – це родове поняття, яке включає в себе два самостійних і відмінних один від одного видових понять, під яким, по-перше, необхідно розуміти внутрішній розумовий процес, що відбувається в свідомості особи, яка застосовує правову норму, з'ясування змісту правової норми і його пояснення; а по-друге тлумачення – це виражене зовні роз'яснення змісту правової норми, що об'єктивується як у формі офіційного акта державного органу, так і в формі рекомендацій і порад, що даються громадськими організаціями або окремими особами, які не мають формально обов'язкового характеру [3, с. 8].

Проводячи чітку грань між з'ясуванням і роз'ясненням, радянський вчений писав, що тлумачення, як з'ясування норми права, є лише необхідним підготовчим етапом для правильного вирішен-

ня того чи іншого питання, необхідною передумовою процесу дії норм права в суспільному житті, а тлумачення-роз'яснення, в свою чергу, виступає як самостійна, спеціальна діяльність певних органів і осіб [3, с. 9].

Як підсумок, А. С. Піголкін стверджував, що метою тлумачення є встановлення і розкриття волі пануючого класу (в період розгорнутого будівництва комунізму – волі всього народу), вираженої в законі чи іншому нормативному акті. Саме це визначає спільність для всіх аспектів тлумачення таких питань, як класовий характер тлумачення, поширення на проблему тлумачення загальних філософських питань пізнання, зв'язок проблеми тлумачення із загальними завданнями зміцнення соціалістичної законності [3, с. 9]. Керуючись цими ідеями, дослідник стверджував, що тлумачення нормативних актів в Радянській державі – це діяльність органів держави, громадських організацій і окремих громадян, спрямована на встановлення вираженої в нормативних актах волі всього радянського народу, на розкриття дійсного змісту цієї волі [3, с. 16].

Натомість П. О. Недбайло, вказаного підходу А. С. Піголкіна не поділяв. П. О. Недбайло категорично відкидав ідею про те, що тлумачення обмежується лише з'ясуванням норми права. З цього приводу він, погоджуючись з О. С. Іоффе і М. Д. Шаргородським, писав, що «спроби відокремити пояснення сенсу і змісту правових норм від тлумачення правового акта, як роз'яснення змісту правових норм, носять суто догматичний характер. Поняття з'ясування правових норм як процес пізнання їх для себе ніякого юридичного значення не має і внаслідок цього воно непридатне як юридичний термін» [4, с. 328-329]. Вказану точку зору в деякій мірі поділяємо і ми, вважаючи, що з'ясування норми права є попередньою стадією до її роз'яснення. Саме по собі з'ясування змісту норми права хоча й має сенс, проте без роз'яснення – юридичної вагомості воно позбавлене. За таких умов у контексті так званого тлумачення-з'ясування доцільно вести мову про неофіційне або так зване «побутове» чи «повсякденне» тлумачення, що здійснюються пересічними громадянами або іншими суб'єктами виключно для з'ясування змісту норми права та усвідомлення її сенсу з метою уточнення використання своїх прав та виконання обов'язків.

Як проміжний висновок про радянський період розвитку юридичної науки в питаннях тлумачення права, слід заради справедливості серед головного відзначити, що радянська правова доктрина, відмовившись від ідей представників дореволюційної правової науки, змогла пред'явити як досить вагомі аргументи свої погляди на проблематику інтерпретації права і його норм. З іншого боку, не зовсім правильно та об'єктивно велася агресивна риторика

що до підходів зарубіжних вчених і тих вітчизняних дослідників, які сповідували схожу з західними вченими концепцію тлумачення права.

С. В. Прийма обґрунтовує тісний зв'язок тлумачення норм права з деякими філософськими учіннями, зокрема, з герменевтикою та феноменологією. Вченим звертається увага на те, що при дослідженні феномену тлумачення слід брати до уваги існування статичної і динамічної, а також суб'єктивної й об'єктивної методик. При цьому ним зроблено висновок про доцільність використання всіх зазначених методик, висуваючи на перший план одну з них залежно від конкретної проблеми.

Вчений поміж зазначеного окреслює основні риси тлумачення права: 1) воно є різновидом юридичної діяльності; 2) має пізнавальний (інтелектуальний, розумовий, творчий) характер; 3) має цільовий характер; 4) має уточнюючу (конкретизаційну) природу, що обумовлюється нормативністю права; 5) має опосередкований характер; 6) здійснюється різними суб'єктами, особливості яких визначають вид тлумачення; 7) ґрунтується на певних принципах. На підставі визначених рис С. В. Прийма формулює визначення тлумачення права як різновиду юридичної діяльності, що має пізнавальний характер, ґрунтується на певних принципах і здійснюється відповідним суб'єктом з метою відшукання й уточнення змісту норм права, а в необхідних випадках передбачає також його роз'яснення для інших суб'єктів [5, с. 7-8].

І. Ю. Настасяк, ґрунтовно аналізуючи теоретичну спадщину західних вчених (у першу чергу філософів права), вважає, що тлумачення правових норм – це діяльність державних органів, різних організацій і окремих громадян, спрямована на з'ясування і роз'яснення змісту обов'язкової волі суспільства, вираженої в нормах права. Як окремий вид юридичної практики, тлумачення припускає наявність суб'єкта (діяча), результат діяльності і сукупність раціональних прийомів діяльності, покликаних забезпечити належний результат [6, с. 52]. При цьому, вчений слушно зауважує, що тлумачення права є ще і невід'ємною частиною процесу реалізації норм права, насамперед застосування їх державними органами і посадовими особами [6, с. 51].

На думку О. Е. Лейста, тлумачення норми права – це з'ясування та роз'яснення її справжнього змісту, що підлягає реалізації в даних конкретних умовах її дії [7, с. 56]. Так само стверджує й інша російська дослідниця О. М. Беляєва, на думку якої, тлумачення можна розглядати як процес, який протікає в свідомості людини у вигляді різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (з'ясування вимог норм), які знаходять вираз зовні (роз'яснення) у вигляді інтерпретаційного акта, юридичної поради [8, с. 40].

У чомусь схожу позицію висловлює й Ж. М. Мельник-Томенко, яка досліджуючи засади тлумачення загальних принципів адміністративного судочинства під кутом зору практики Європейського суду з прав людини, відзначає, що процес інтерпретації складається з двох частин. Власне, на першому етапі, як стверджує вчена, норму слід зрозуміти, тобто усвідомити самому правозастосовувачу або ж суб'єкту тлумачення. На наступному етапі правову норму інтерпретатор роз'яснює іншим суб'єктам. При цьому вчена зазначає, що цей розумовий процес не обов'язково завершується прийняттям індивідуального інтерпретаційного акта, а може знаходити своє вираження і в тексті науково-практичного коментаря нормативного акту, наукової статті, промови адвоката або представника в суді і т.д. [9, с. 112-113].

Пише про стадійність процесу тлумачення й О. В. Капліна, але її точка зору дещо відрізняється від наведеної вище. Так, на думку вченої, не завжди роз'яснення є обов'язковою стадією процесу тлумачення норми права. вчена зазначає, що кожна стадія процесу тлумачення має свої риси, специфічні характеристики, мету, зміст, форму й методи реалізації. З'ясування є першим елементом тлумачення й забезпечує розуміння правової норми в процесі правотворчості, застосування норм права, систематизації нормативних актів. Як правильно зазначає вчена, розв'язання питання про етапи тлумачення та їхні взаємозв'язки залежить від того, який вид тлумачення здійснюється, від суб'єктного складу, а також мети правотлумачної діяльності. Так, наприклад, при неофіційному тлумаченні, особливо такому його різновиді, як повсякденне, часто відбувається з'ясування норми права «для себе», з метою простого ознайомлення, усунення неясностей, можливих помилок у використанні наданих прав тощо. Тут не ставиться комунікативна мета, відсутній інформаційний зв'язок між суб'єктами. Разом з тим доктринальне й професійне тлумачення не виключає, а, навпаки, передбачає необхідність роз'яснення змісту норми права учасникам конкретних правовідносин, оскільки здійснюється кваліфікованими юристами.

При офіційному тлумаченні роз'яснення має вигляд викладу смислу державної волі, вираженої в нормативних актах, який став можливим у результаті з'ясування і відбивається в мотивуванні прийнятого рішення. Таким чином, з'ясувати смисл норми права неможливо поза діяльністю з її пояснення, тобто розкриття її змісту, так само як неможливо уявити роз'яснення правової норми без попереднього процесу пізнання. Тому, на цілком слушну думку О. В. Капліної, з'ясування смислу норми права при тлумаченні й роз'ясненні, хоча й тісно взаємопов'язані, але самостійні процеси.

Роз'яснення є важливим, але не обов'язковим елементом процесу тлумачення. Проте для правозастосовного тлумачення – це невід'ємна складова. Такий підхід у розумінні тлумачення, який об'єднує з'ясування і роз'яснення, дозволяє говорити про тлумачення норми права як про метод пізнання, з одного боку, і про тлумачення як вид юридичної діяльності – з другого [10, с. 11-12].

Ю. Л. Власов визначає тлумачення норм права як інтелектуально-вольову діяльність об'єктивного і суб'єктивного характеру із з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, та результати цієї діяльності. При цьому вчений, як і О. В. Капліна, уточнює, що співвідношення з'ясування та роз'яснення має встановлюватись за цільовим призначенням тлумачення норм права. В процесі тлумачення норми права з метою розуміння її змісту з'ясування виступає як самостійний процес пізнання. Коли ж ставиться мета роз'яснити зміст правової норми, з'ясування і роз'яснення складають єдиний процес, спрямований на доведення змісту норми до третіх осіб [11, с. 6].

Натомість О. І. Костенко не розділяє окремо один від одного два вказані інтелектуально-вольові процеси, як це виливає із запропонованого вченою визначення «тлумачення актів адміністративного законодавства», під яким вона розуміє розумову інтелектуально-вольову діяльність відповідного суб'єкта інтерпретації, яка вирізняється специфічними методами та способами і закріплюється в спеціальних актах інтерпретації, спрямовану на з'ясування і роз'яснення змісту та обсягу адміністративно-правових норм, відповідного нормативно-правового акту у сфері адміністративного права, або ж його відповідного нормативного припису, з метою правильного й однакового їх розуміння та застосування на практиці [12, с. 46-47].

Доволі нетрадиційний підхід до вирішення порушеного питання пропонує В. В. Гончаров, який у своїх роботах виокремлює спільні та відмінні риси класичних і посткласичних підходів до тлумачення юридичних норм. Зокрема, залежно від мети та використовуваних способів і засобів її досягнення означені підходи В. В. Гончаров поділив на: а) так звані оригіналістичні (первинно-суб'єктивні й первинно-об'єктивні), б) неоригіналістичні (сучасно-суб'єктивні та сучасно-об'єктивні), в) змішані та г) синтетичні. При цьому сам вчений підтримує так званий синтетичний підхід до тлумачення юридичної норми, який виходить з її проєктивного характеру та спрямований на досягнення погодженості («примирення») між конкурентними правотлумачними аргументами. У разі, якщо такий синтез неможливий, інтерпретатор повинен вирішити конфлікт інтерпретацій, порівнявши підстав-

ність правотлумачних аргументів, яка залежить від міри їх переконливості та від різноманітності суспільних відносин, урегульованих нормою [13, с. 186].

Крім того, з приводу вищезазначеного В. В. Гончаров вказує на те, що терміно-поняття «тлумачення юридичних норм» позначає два пов'язані, але не тотожні за змістом явища; перше зумовлене зрозумілістю норми для реципієнта, тобто коли немає сумнівів у її змісті, відповідно нема потреби переформулювати норму більш зрозуміло. Таке явище можна відобразити терміно-поняттям «тлумачення-розуміння». Друге ж пов'язане, навпаки, з незрозумілістю змісту норми для реципієнта, відповідно, виникає потреба викласти деякі її лексеми більш зрозуміло. Таке явище можна відобразити терміно-поняттям «тлумачення-пояснення» [14, с. 185]. На наш погляд, діяльність щодо тлумачення правових норм здійснюється незалежно від ступеня їх зрозумілості для реципієнта, оскільки передбачає визначення такого змісту не абстрактно, а стосовно конкретного предмету (правовідносин). При цьому, в обох випадках об'єктом тлумачення виступає «зміст» норми, або в межах цього дослідження «форма її закріплення» з метою встановлення її «змісту». Вважати зміст норми об'єктом тлумачення було б помилково, оскільки метою тлумачення є саме встановлення її дійсного змісту.

Дещо в іншому ракурсі про тлумачення писав Ю. М. Тодика: «сам термін «тлумачення права» може розумітися: по перше як певний мисленнєвий процес, спрямований на встановлення смислу (змісту) норм права ... по-друге, під тлумаченням розуміється результат вказаного мисленнєвого процесу, який виражений у сукупності суджень (граматичних речень), в яких розкривається, відображається зміст норм, що тлумачаться» [15, с. 375].

У свою чергу, А. Г. Манукян допускає вихід результатів тлумачення за межі правозастосування. Він вважає, що про створення нових норм може йти мова при «виправляючому різновиді тлумачення». А. Г. Манукян стверджує, що «певною мірою тлумач може виходити за межі буквального сенсу слів і виразів законодавчої норми і при розширювальному тлумаченні, проте при цьому все ж з'ясовується сенс норми, який намагався вкласти в неї саме законодавець при її прийнятті, а нова норма не створюється. При виправляючому тлумаченні відбувається відступ від первісного задуму законодавця, фактично регулюванню піддаються інші суспільні відносини, ніж ті, які той мав на увазі при прийнятті норми».

У цьому ж контексті А. Г. Манукян говорить про так званий модернізаційний різновид виправляючого (корекційного) тлумачення правових норм, який застосовується: або з урахуванням суттєвої,

але неврахованої законодавцем специфіки суспільних відносин в тому чи іншому сегменті соціальної дійсності, або через зміну об'єктивного сенсу самої цієї дійсності. При цьому, як підкреслює вчений, правозастосовувач на свій розсуд змінює буквальний сенс норми закону. Визнаючи, що призначення юридичного тлумачення полягає у виявленні змісту правової норми, не виходячи, при цьому за рамки принципу поділу влади, А. Г. Манукян разом з тим стверджує, що така умова не означає, що модернізаційне виправляюче тлумачення завжди є неправомірним і правозастосовувач в процесі тлумачення взагалі не має права сформувати інше правовідносини, ніж ті, що впливають з тлумаченого законодавчого припису [16, с. 119-120].

Натомість, вже неодноразово згаданий нами Ю. Л. Власов стверджує, що у правовій діяльності тлумачення норм права має місце не лише в правозастосуванні, а і в правотворенні, правореалізації, систематизації, правовому вихованні і пропаганді права. Разом із тим, як уточнює вчений, у правовому регулюванні місце тлумачення слід розглядати вужче, відокремлюючи його завдання і функції від інших видів правової діяльності, як юридична конкретизація, подолання прогалин у праві, пристосування норм до нових умов життя тощо [17, с. 6].

Ще більш принципово з приводу сутності тлумачення висловлюється Я. М. Колоколов, який переконує, що автентичне офіційне тлумачення норм права – особливий відносно самостійний різновид юридичної діяльності, який виступає специфічною формою правотворчості. За його принципового погляду, цей вид інтерпретації носить правотворчий характер, а його результати мають таку ж юридичну силу, як і тлумачені норми права. Саме тому, як стверджує вчений, автентичне офіційне тлумачення норм права має перевагу перед неофіційною авторською інтерпретацією, яка в реальному житті зустрічається досить часто, але, як правило, залишається невідомою і не тягне правових наслідків [18, с. 13-14].

Визнає факт того, що тлумачення не обмежується з'ясуванням та роз'ясненням й М. І. Козюбра, але з приводу вказаного висновку вчений робить ряд важливих уточнень. Так, на думку вченого, правотворчість, безперечно, не є функцією (тобто одним із основних напрямів діяльності) правотлумачних органів, у тому числі судів. Наділення їх такою функцією дійсно суперечило б принципу розподілу влади, на що цілком слушно звертають увагу противники судової правотворчості. Тому механічно переносити на вітчизняну правову систему, як і на континентальну правову сім'ю, зміст англійського «judge-made-law» справді некоректно. Разом з тим, як зазначає М. І. Козюбра, спрощеним було б розглядати правозастосовчу, насамперед су-

дову практику і тим більше практику органів конституційного контролю – конституційних судів, як щось таке, що стоїть окремо від процесу правотворення. Наявність у правотлумачній діяльності елементів правотворення – не аномалія, як це ще нерідко кваліфікується у вітчизняній літературі, а об'єктивна необхідність, яка хоч і має свої межі, проте повністю не може бути виключеною з діяльності Конституційного Суду і судів загальної юрисдикції, оскільки закладена в самій природі їхньої діяльності [19, с. 6].

М. І. Козюбра запевняє, що заперечувати очевидні факти виходу судового тлумачення за межі з'ясування і роз'яснення волі конституцієдавця чи законодавця, наповнення відповідних конституційних чи законодавчих положень, що тлумачаться, змістом, який часто відрізняється від змісту, що вкладався у них конституцієдавцем чи законодавцем, означає залишатися на позиціях крайнього формалізму і догматизму, не сумісних з сучасними уявленнями про право та місце у ньому людини. Разом з тим, знаний теоретик права, уточнює, що сказане зовсім не означає, що судові тлумачення – правотворення чи судова «добудова» і «розвиток» права не мають меж і визначаються виключно судовим розсудом [19, с. 7].

Аналізуючи заявлені підходи до тлумачення права, мусимо констатувати, що ми не поділяємо думку тих учених, які або наполягають на тому що тлумачення в умовах нашої правової дійсності фактично є правотворчим процесом, або допускають «виключення з правила традиційного розуміння тлумачення» і намагаються пояснити логіку прийнятих юрисдикційними суб'єктами окремих рішень, які фактично є не тільки правозастосочими актами по конкретним справам, а й актами, які в подальшому були застосовані іншими суб'єктами права, які взяли в основу мотивувальну та резолютивну частину зазначеного судового рішення.

Висновки з дослідження. Як підсумок узагальненого огляду наведених вище точок зору як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зауважимо, що як справедливо відзначається на сторінках правової літератури, з численного різноманіття підходів до визначення поняття «тлумачення права» можна зробити висновок, що незважаючи на деякі відхилення у поглядах деяких дослідників, більшість представників як вітчизняної, так і зарубіжної наукових шкіл сходяться на думці, що тлумачення можна розуміти у двох сенсах – як процес, або як результат [20, с. 71]. При цьому, в рамках цього процесу здійснюються два інші процеси з'ясування та роз'яснення, які, на переконання одних вчених, можуть існувати як взаємодоповнюючі складові єдиного процесу, а на думку інших – є самостійними, не завжди пов'язаними (взаємозалежними)

між собою інтелектуально-вольовими процесами – «тлумаченням-з'ясуванням і «тлумаченням-роз'ясненням».

У нашому розумінні тлумачення не є окремою стадією чи видом правотворчості, в результаті якого створюється нова норма права. Варто підкреслити, що поміж заявлених вище аргументів, в основі нашого уявлення про інтерпретацію лежить і той факт, що слово «тлумачення» (лат. *interpretatio*) в його загальномовному значенні не означає нічого іншого як «визначати зміст, роз'яснити, з'ясовувати суть чого-небудь; давати якимось пояснення» [21, с. 538]. О. О. Ушаков у цьому ж контексті надзвичайно точно підкреслював, що тлумачення – це пізнавальний процес, спрямований на розуміння та пояснення явищ природи або суспільного буття. У гуманітарних науках за допомогою цього терміну позначається спосіб пізнання різних об'єктів людської культури (інтерпретація творів мистецтва, культурного значення матеріальних об'єктів, створених людиною) або розуміння різних письмових текстів [22, с. 84-85]. Іншими словами, сама семантика слів «інтерпретація» та «тлумачення» не передбачає інших інтелектуально-вольових процесів окрім з'ясування та пояснення (роз'яснення), а спроби розширити значення вказаних слів за рахунок уточнення, що у результаті вказаних розумових процесів створюється нова норма суперечать їх загальновідомому значенню.

Дозволимо собі відмітити, що так зване судові тлумачення, про яке у контексті вказаної дискусії пише М. І. Козюбра, дійсно в окремих випадках може виходити за межі правореалізаційного процесу та одержувати риси правотворчості, але лише в тому випадку, як нам видається, якщо це стосується правотлумачної діяльності Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, що прямо передбачено чинним законодавством України, згідно якого, наприклад суди застосовують при розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права.

При цьому ми погоджуємося із тим, що певний результат тлумачення, викладений у тому чи іншому судовому рішенні (у першу чергу вищестоящих судів) може бути підставою для перегляду судової практики щодо розгляду певної категорії справ. Очевидно, що у таких випадках сама норма права не змінилася, а лише одержала так би мовити нове більш правильне її розуміння та правила застосування. Так само ми визнаємо, що результати правозастосовочого або доктринального тлумачення можуть мати вплив на правотворчість, якщо в результаті таких інтерпретаційних процесів того чи іншого закону або правових норм була виявлена певна хибність чи неповнота правового регулювання певних суспільних відносин і у подальшому,

законотворець вніс відповідні зміни до законодавства.

Вважаємо правильною ту точку зору, згідно якої «етапність» та складність процесу тлумачення залежить від цілей тлумачення та відповідно його різновидів. Зокрема, якщо мова йде про так зване неофіційне тлумачення, то цей процес охоплюється межами лише з'ясування норм права і не передбачає юридичних наслідків такої інтерпретації. Якщо ж мова йде про офіційне тлумачення, то очевидно, що у такому випадку процес тлумачення відбувається у дві взаємопов'язані стадії – з'ясування та роз'яснення.

Таким чином, тлумачення норм права – це інтелектуально-вольова діяльність інтерпретатора, що здійснюється на підставі принципів та за допомогою способів тлумачення, спрямована на з'ясування та/або роз'яснення змісту правової норми з метою правильного й однакового їх розуміння та застосування на практиці, може закріплюватися в спеціальних актах інтерпретації, науково-практичних коментарях до законодавства, доктринальних джерелах та інших зовнішніх формах результатів тлумачення.

Список використаної літератури

1. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. СПб.: Юридический институт, 1998. 183 с.
2. Ткаченко Ю. Г. Толкование юридических норм в СССР: автореф. дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «теория государства и права». М., 1950. 26 с.
3. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР. М.: Юридическая литература, 1962. 167 с.
4. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М.: Юридическая литература, 1960. 512 с.
5. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2011. 19 с.
6. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 336 с.
7. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. М.: ИКД Зерцало-М, 2002. 288с.
8. Беляева О. М. Толкование норм права. *Ученые записки казанского государственного университета. Гуманитарные науки.* 2007. Том 149. кн.6. С. 39-47.
9. Мельник-Томенко Ж. М. Застосування практики Європейського суду з прав людини при тлумаченні загальних принципів адміністративного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2020. 234 с.
10. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Харків: Право, 2008. 296 с.
11. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2000. 17 с.
12. Костенко О. І. Тлумачення актів адміністративного законодавства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 209 с.
13. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ.* Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 27. Львів: СПОЛОМ, 2013. 252 с.
14. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 27. Львів: СПОЛОМ, 2013. 252 с.*
15. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики: монография. Харьков: Факт. 2000. 608с.;
16. Манукян А. Г. Толкование норм права: виды, система, пределы действия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 2006. 177 с.
17. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещко-го НАН України, 2001. 180 с.
18. Колоколов Я. Н. Аутентическое официальное толкование норм права: теория, практика, техника: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Нижний Новгород, 2011. 36 с.
19. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2014. Т. 155. С. 3-8.
20. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 227 с.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голова ред. В. Т. Бусел]. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
22. Ушаков А. А. О языке законов и законодательной стилистике. *Структура лингвостилистики и ее основные категории.* Пермь, 1983. С.82-87.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

БІЛОУС Олег Валерійович

кандидат юридичних наук, суддя Верховного Суду України;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BILOUS Oleh Valeriiovich

Candidate of Law Sciences, Judge of the Supreme Court of Ukraine;